УДК 323.2(477)«1990/2020»

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1\(19\)-125-134](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1(19)-125-134)

Кононенко Валерій Васильович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (067) 291-25-13, <https://orcid.org/0000-0001-5177-2885>.

Годлевська Валентина Юріївна доктор історичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (063) 250-49-24, <https://orcid.org/0000-0001-8115-5116>.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ЗА ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1990 – 2020 РР.)

Анотація. У роботі проаналізовано етапи становлення інститутів громадянського суспільства в Україні та формування державної політики держави у сфері розбудови громадянського суспільства у період незалежності. На основі наукових досліджень та нормативно-правових актів, як джерельної бази публікації, автори виділили етапи формування державної політики України у сфері розбудови громадянського суспільства та вказали на загальні характеристики кожного із них. Наголошено на тому, що державна політика та державне регулювання у цій сфері формувалася переважно шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів та визначалася здебільшого президентським баченням форм співпраці громадянського суспільства та органів публічної влади. Державне регулювання у цій сфері та форми співпраці між інститутами третього сектору та органами влади було у прямій залежності від функціонування політичного режиму та стабільності політичної системи країни. У статті виділено п'ять етапів формування державної політики у цій сфері: період формування правової бази діяльності інститутів громадянської освіти; започаткування державного регулювання у цій сфері; становлення окремого напрямку державної політики, спрямованого на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства; формальна підтримка державою формування та розвитку інститутів громадянського суспільства, орієнтація на «лояльних» до влади організаціях; формування стратегічних напрямів розвитку громадянського суспільства як необхідної умови становлення демократичної, правової та соціальної держави. Автори вважають, що сьогодні держава так і не сформувала чіткого розуміння

форм співпраці органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства, та не навчилася використовувати увесь потенціал громадянського суспільства для становлення правової та демократичної держави.

Ключові слова: Україна, державна політика, державне регулювання, громадянське суспільство, нормативно-правова база.

Kononenko Valerii Vasyliovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozkogo St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: 0672912513, e-mail: valerii.kononenko@vspu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5177-2885>

Godlevska Valentyna Yuriyivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ostrozkogo St., 32, 21001, tel: 0632504924, e-mail: maolpava@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8115-5116>

STATE POLICY IN THE FIELD OF BUILDING CIVIL SOCIETY IN UKRAINE DURING INDEPENDENCE (1990 - 2020)

Abstract. The paper analyzes the stages of formation of civil society institutions in Ukraine and the formation of state policy in the field of civil society development in the period of independence. Based on scientific research and regulations as a sources of publication, the authors identified the stages of formation of state policy of Ukraine in the field of civil society development and pointed out the general characteristics of each of them. Emphasis is placed on the fact that state policy and state regulation in this area are formed by the adoption of bylaws and were determined by the vision of President of Ukraine forms of cooperation between civil society and public authorities. State regulation in this area and forms of cooperation between third sector institutions and the authorities were directly dependent on the functioning of the political regime and the stability of the country's political system. Стаття розділу містить п'ять етапів формування державної політики у цій сфері: the period of formation of the legal basis for the activities of institutions of civil society; initiation of state regulation in this area; formation of a separate direction of state policy aimed at creating favorable conditions for the development of civil society; formal support of the state for the formation and development of civil society institutions, focus on «loyal» to the government organizations; formation of strategic directions of civil society development as a necessary condition for the formation of a democratic, legal and social state. The authors believe that today the state has not formed a clear understanding of the forms of cooperation between public authorities and civil society institutions, and has not learned to use the full potential of civil society for the rule of law and democracy.

Keywords: Ukraine, state policy, state regulation, civil society, legal framework.

Постановка проблеми. З демократизацією суспільно-політичного життя в Україні на зламі 1980-х – 1990-х рр. з'являються перші паростки громадянського суспільства, існування якого в умовах авторитарно-бюрократичної моделі державного управління було неможливим. Утім, становлення державної політики у сфері розбудови, підтримки громадянського суспільства та співпраці з ними органів публічної влади відбувалося протягом тривалого періоду разом із трансформацією політичної моделі держави, а в окремих напрямках продовжується і до сьогодні.

Аналіз наукових досліджень та публікацій.

У роботі використано наукові дослідження авторів, які зосереджували свою увагу на етапах становлення інститутів громадянського суспільства в Україні, досліджували формування державної політики у сфері розбудови громадянського суспільства, характеризували роль третього сектора у функціонуванні публічної влади. Серед них варто виділити праці Т. Андрійчук, М. Іванюк, О. Косілової.

Джерельною базою дослідження стали закони України та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають державну політику у цій сфері.

Метою статті є аналіз становлення та формування державної політики у сфері розбудови громадянського суспільства з початку 1990-х рр. до початку 2020-х рр.

Виклад основного матеріалу. Розгортання «соціалістичної демократії» було проголошене основним напрямом розвитку політичної системи радянського суспільства за Конституцією УРСР 1978 р. Утім принципи «ширшої участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, вдосконалення державного апарату, підвищення активності громадських організацій» залишалися переважно декларативними, а громадські організації так і не отримали закріплених за ними конституційним законодавством напрямків роботи – «посилення народного контролю» та «врахування громадської думки» [1]. Інститути громадянського суспільства активно почали формуватися лише на межі 1980-х – на початку 1990-х рр., однак чіткої державної політики у цій сфері не існувало фактично до кінця 1990-х рр. Лише у 1992 р. було прийнято Закон України «Про об'єднання громадян», де вперше на законодавчому рівні було закріплене положення, що «право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини», а держава гарантувала сприяння «розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян» і брала на себе зобов'язання «створювати рівні умови для діяльності їх об'єднань» [2]. Однак, цей нормативний акт законодавчо врегулював діяльність різноманітних організацій, які масово реєструвались, проте не визначав їх місце у системах «держава – суспільство», «державна влада – народ». Як зазначає дослідниця Т. Андрійчук, «влада майже не виявляла інтересу до цих форм самоорганізації населення (очевидно, не

вбачаючи в них особливої користі чи загрози)» [3].

Конституцією України 1996 р. Україну було проголошено суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [4]. Реалізація цих конституційних підвалин республіки потребувала прийняття нових нормативно-правових актів, як б сприяли демократизації суспільних відносин. У другій половині 1990-х рр. були прийняті нормативні акти, які сприяли формуванню третього недержавного сектора у політичній системі держави: Закони України «Про благодійництво та благодійні організації» (1997 р.), «Про професійних творчих представників та творчі спілки» (1997 р.), «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998 р.), «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (1999 р.). Проте, навіть ці нормативні акти не відображали державну політику України у створенні громадянського суспільства. Лише наростання суперечностей між панівною верхівкою та суспільством, жорстка опозиція до Президента України Л. Кучми, апогеєм якої стала кампанія протестів в республіці «Україна без Кучми» у 2000 – 2001 рр., змусили владу до діалогу з інститутами громадянського суспільства для зняття градусу політичної напруги. Указом Президента України від 11 квітня 2001 року № 245 було утворено «Комісію зі сприяння розвитку громадянського суспільства», яка згодом була перейменована у «Комісію сприяння демократизації та розвитку громадянського суспільства». Влада визначила основними завданнями комісії забезпечення узгодженості дій щодо проведення політичної реформи та проведення відповідних консультацій між об'єднаннями громадян та органами державної влади для досягнення консенсусу в цій сфері; сприяння формуванню інститутів громадянського суспільства; підготовку пропозицій щодо залучення громадськості до здійснення контролю в усіх сферах функціонування держави, становлення суспільного телерадіомовлення [5].

До першого складу Комісії увійшли В. Малинкович, І. Богословська, Є. Головаха, М. Погребинський, Г. Почепцов, О. Чаленко [5]. Наявність серед складу комісії ряду осіб, які були у тій чи іншій формі тісно пов'язані з Адміністрацією Президента України, а також були творцями політичного проекту, який привів до влади В. Януковича, ставить під сумнів щирість намірів сприяти розвитку незалежних інститутів громадянського суспільства, які б впливали на державну політику та контролювали б діяльність влади. Як зазначає дослідник М. Іванюк «кланово-олігархічний режим Л. Кучми намагався нівелювати та обмежити роль недержавних інституцій у процесах управління державою, підтримуючи виключно діяльність лояльних до режиму структур третього сектора» [6, с. 44]. Окрім того, діяльність переважної кількості утворених в органах державної влади підрозділів, відповідальних за взаємодію з інститутами громадянського суспільства, була тісно пов'язана переважно із функцією взаємодії зі ЗМІ, оскільки як зазначає Т. Андрійчук, «набір функцій зв'язків з громадськістю лише формувався» [7, с. 84].

Указом Президента України від 31 липня 2004 р. № 854/2004 «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» були передбачені конкретні форми роботи інститутів громадянського суспільства та органів державної влади з метою «зміцнення гарантій реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, утвердження в Україні народовладдя, розвитку громадянського суспільства» [8].

Новий етап у становленні державної політики стосовно розвитку громадянського суспільства був пов'язаний з Помаранчевою революцією 2004 р. Ідеали Майдану, серед яких головними постулатами стали свобода, справедливість, незалежність та соборність України, спонукали державну владу до започаткування відкритого діалогу між владою та суспільством. 15 вересня 2005 р. був виданий Указ Президента України В. Ющенка «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», який був спрямований на «налагодження ефективних механізмів партнерства держави з інститутами громадянського суспільства, вдосконалення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечення її прозорості та відкритості» [9].

У президенство В. Ющенка була продовжена практика формування державної політики стосовно розвитку громадянського суспільства переважно підзаконними нормативно-правовими актами. Зокрема, у цей час були прийняті Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» (2007 р.), Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» (2008 р.). Проте, саме за часів президентства В. Ющенка було сформовано перелік інститутів громадянського суспільства. Зазначеними урядовими актами до інститутів громадянського суспільства було віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства та установи, легалізовані відповідно до законодавства. Також у цей період за визнанням самої державної влади відбулося «становлення окремого напрямку державної політики, спрямованого на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства» [14].

У подальші роки були прийняті Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (2010 р.), Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ», Указ Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» (2012 р.), Указ Президента України «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» (2012 р.).

Паралельно вдосконалювалися форми роботи інститутів громадянського суспільства та інститутів публічної влади. Так, однією з основних форм роботи громадянського суспільства стало забезпечення громадського контролю над діяльністю органів влади. Після Постанови Кабінету Міністрів від 3 листопада 2011 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» при органах виконавчої влади створювалися громадські ради. На 2012 р. було створено 13 громадських рад при міністерствах, 49 – при інших центральних органах виконавчої влади та 26 – при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях [10, с. 43].

З 2012 р. при Президентові України В. Януковичі була утворена Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства як допоміжний орган при Президентові України. Головою Координаційної ради було призначено М. Ставнійчук [11, с. 158]. Зазначимо, що у перші роки президенства В. Януковича зберігалася позитивна тенденція співпраці державної влади та громадянського суспільства. Лозунг його передвиборчої кампанії «Почую кожного!» сприяв поширенню серед суспільства віри у подальшій розбудові громадянського суспільства, а сам В. Янукович на початку свого президенства неодноразово підкреслював необхідність співпраці влади та громадянського суспільства. Утім, на наше глибоке переконання, починаючи з 2012 р. співпраця та рівень довіри інститутів третього сектора та органів державної влади суттєво знижується, що і призвело згодом до політичної кризи, нових суспільних потрясінь, революції та війни. Як зазначав у 2012 р. рух ЧЕСНО «Адміністрація Президента України поки не готова до зустрічей із представниками громадянського суспільства, які виступають за чесні та демократичні вибори в Україні» [15].

Новий етап формування державної політики у сфері розбудови громадянського суспільства розпочався із Революцією Гідності 2013 – 2014 рр. Він пов'язаний, насамперед, із законодавчим закріпленням руху України до Європейського Союзу, де роль інститутів громадянського суспільства в публічному управлінні надзвичайно висока. У «Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки» було зазначено, що «Революція Гідності відкрила новий етап в історії розвитку громадянського суспільства, продемонструвала вплив громадськості на суспільно-політичні перетворення, стала поштовхом для оновлення та переформатування влади» [12].

Статистичні дані свідчать про стабільний ріст кількості інститутів громадянського суспільства та підвищення рівня їх впливу на діяльність органів публічної влади. Так, за даними Державної служби статистики України протягом 2016 – 2020 рр. кількість інститутів громадянського суспільства суттєво зросла: громадські організації – на 22149 (з 70321 станом на 1 січня 2016 р. до 92470 станом на 1 січня 2021 р.), громадські спілки – на 1122 (з 753 до 1875 відповідно), благодійні організації – на 4428 (з 15384 до 19812

відповідно), релігійні організації – на 3390 (з 23261 до 26651 відповідно), творчі спілки (інші професійні організації) – на 38 (з 279 до 317 відповідно), професійні спілки та їх об'єднання – на 2392 (з 26321 до 28713 відповідно), органи самоорганізації населення – на 234 (з 1415 до 1649 відповідно) [14]. Рівень моніторингу та контролю діяльності влади структурами третього сектора досяг високої позначки. У Аналітичній доповіді «Громадянське суспільство: сучасні практики та виклики розвитку» за 2018 р. показано оцінку впливовості громадських організацій (за п'ятибальною шкалою) у 2013 – 2017 рр. У ці роки вона була такою: 2013 р. – 2,1; 2014 р. – 3,5; 2015 р. – 3,5; 2016 – 3,3; 2017 – 3,2 [16, с. 25].

Указом Президента України П. Порошенка від 4 листопада 2016 р. було затверджено «Положення про Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства» та новий персональний склад Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства. До координаційної ради увійшли представники центральних органів виконавчої влади, громадських організацій, науково-дослідних установ [13]. Указом Президента України «Про зміни у складі Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства» (2018 р.) були внесені зміни до складу Координаційної ради.

Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021 була затверджена нова «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки» [14]. Цей підзаконний нормативно-правовий акт визначив кілька стратегічних напрямів, що сприятимуть розбудові громадянського суспільства та забезпеченню співпраці органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. Серед них: забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення; створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства; стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України; створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Також, окремі завдання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, відображені у «Національній стратегії у сфері прав людини» (2021 р.), «Державній стратегії регіонального розвитку на 2021 – 2027 роки» (2020 р.), «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018 р.) [14].

Висновки. Таким чином, державна політика в Україні стосовно розбудови громадянського суспільства формувалася протягом тривалого періоду та була переважно під патронатом Президентів України. На нашу думку, ми умовно можемо виділити декілька етапів формування державної політики у цій сфері:

- 1990-ті рр. – початок 2000-х рр. – період формування правової бази діяльності інститутів громадянської освіти, проте їх повне ігнорування з боку державної влади та відсутність чіткої державної політики у цій сфері;

- початок 2000-х рр. – середина 2000-х рр. – започаткування державного регулювання у цій сфері, але відсутність зацікавленості органів публічної влади у співпраці з третім сектором при формуванні державної політики;

- середина 2000-х рр. – початок 2010-х рр. – становлення окремого напрямку державної політики, спрямованого на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства;

- початок 2010-х рр. середина 2010-х рр. – формальна підтримка державою формування та розвитку інститутів громадянського суспільства, але одночасно згортання співпраці органів публічної влади з ними, або залучення до співпраці лише лояльних до себе;

- середина 2010-х рр. – початок 2020-х рр. – активний розвиток державної політики у цій сфері, формування стратегічних напрямів розвитку громадянського суспільства як необхідної умови становлення демократичної, правової та соціальної держави.

Поряд з тим, на нашу думку, до сьогодні держава так і не сформувала чіткого розуміння форм співпраці органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства, та не навчилася використовувати увесь потенціал громадянського суспільства для функціонування правової та демократичної держави.

Література:

1. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: прийнята 20 квітня 1978 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268.

2. Закон України «Про об'єднання громадян»: прийнятий 16 червня 1992 р. № 2460-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 34. Ст. 504.

2. Андрійчук Т. Формування інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні: чинники та особливості. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 60-70.4. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Указ Президента України «Питання Комісії зі сприяння розвитку громадянського суспільства»: прийнятий 7 жовтня 2002 р. № 898/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898/2002#Text/>.

6. Іванюк М. І. Інститути громадянського суспільства у Західному регіоні України періоду незалежності. Львів, 2013. 102 с.

7. Андрійчук Т. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства: проблеми організаційно-функціонального забезпечення. *Політичні дослідження*. 2021. №2. С. 80-96.

8. Указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»: прийнятий 31 липня 2004 р. № 854/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text>.

9. Указ Президента України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»: прийнятий 15 вересня 2005 р. №1276/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1276/2005#Text>.

10. Косілова О. І. Особливості формування правової держави і громадянського суспільства в сучасній Україні. *Інформація і право*. 2012. № 3. С. 40-46.

11. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / А. О. Красносільська, М. В. Лациба, А. В. Волошина та ін. К.: Агентство «Україна», 2013. 180 с.

12. Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні»: прийнятий 26 лютого 2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>.

13. Указ Президента України «Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства»: прийнятий 4 листопада 2016 р. № 487/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2016#Text>.

14. Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки»: прийнятий 7 вересня 2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n19>.

15. В Адміністрації Президента України поки не готові обговорювати вимоги громадськості. *Рух ЧЕСНО*. 2012. URL: <https://www.chesno.org/post/3021/>.

16. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналітична доповідь. За заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2018. 128 с.

References:

1. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respublik: pryiniata 20 kvitnia 1978 r. [Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republics]. (1978, April 20). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1978. № 18. Art. 268 [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro obiednannia hromadian»: pryiniaty 16 chervnia 1992 r. № 2460-XII [Law of Ukraine «On Associations of Citizens»]. (1992, June 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992. № 34. St. 504 [in Ukrainian].

3. Andriichuk, T. (2013). Formuvannia instytutiv hromadianskoho suspilstva v nezalezhnii Ukraini: chynnyky ta osoblyvosti [Formation of civil society institutions in independent Ukraine: factors and features]. *Politychnyi menedzhment*. 2013. № 1-2. S. 60-70 [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. № 30. St. 141. [in Ukrainian].

5. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pytannia Komisii zi spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva»: pryiniaty 7 zhovtnia 2002 r. № 898/2002 [Decree of the President of Ukraine «Issues of the Commission for the Promotion of Civil Society Development»]. (2002, October 7). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898/2002#Text/> [in Ukrainian].

6. Ivaniuk, M. I. (2013). Instytuty hromadianskoho suspilstva u Zakhidnomu rehioni Ukrainy periodu nezalezhnosti [Civil society institutions in the Western region of Ukraine since independence]. Lviv, 102 s. [in Ukrainian].

7. Andriichuk, T. (2021). Derzhavna polityka spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva: problemy orhanizatsiino-funktsionalnoho zabezpechennia [State policy to promote the development of civil society: problems of organizational and functional support]. *Politychni doslidzhennia*. 2021. №2. S. 80-96 [in Ukrainian].

8. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zabezpechennia umov dla bilsh shyrokoï uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky»: pryiniaty 31 lypnia 2004 r. № 854/2004 [Decree of the President of Ukraine «On providing conditions for wider public participation in the formation and implementation of public policy»]. (2004, July 31). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text> [in Ukrainian].

9. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky»: pryiniaty 15 veresnia 2005 r. №1276/2005 [Decree of the President of Ukraine «On Ensuring Public Participation in the Formation and Implementation of State Policy»]. (2005, September 15). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1276/2005#Text> [in Ukrainian].

10. Kosilova, O. I. (2012). Osoblyvosti formuvannia pravovoi derzhavy i hromadianskoho suspilstva v suchasniï Ukraini [Features of the formation of the rule of law and civil society in modern Ukraine]. *Informatsiia i pravo*. № 3. S. 40-46.

11. Krasnosilska, A. O., Latsyba, M. V. & Voloshyna, A. V. (2013). Derzhavna polityka spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva. Metodychni rekomendatsii [State policy to promote the development of civil society. Guidelines]. K.: Ahentstvo «Ukraina», 180 s. [in Ukrainian].

12. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini»: pryiniaty 26 liutoho 2016 r. № 68/2016 [Decree of the President of Ukraine «On promoting the development of civil society in Ukraine»]. (2016, February 26). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> [in Ukrainian].

13. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pytannia Koordynatsiinoi rady spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva»: pryiniaty 4 lystopada 2016 r. № 487/2016 [Decree of the President of Ukraine «Issues of the Coordinating Council for the Development of Civil Society»]. (2016, November 4). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2016#Text> [in Ukrainian].

14. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Natsionalnu stratehiu spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky»: pryiniaty 7 veresnia 2021 roku № 487/2021 [Decree of the President of Ukraine «On the National Strategy for Civil Society Development in Ukraine for 2021-2026»]. (2021, September 7). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n19> [in Ukrainian].

15. (2012). V Administratsii Prezydenta Ukrainy poky ne hotovi obhovoriuvaty vymohy hromadskosti [The Administration of the President of Ukraine is not yet ready to discuss the demands of the public]. *Rukh ChesNO*. Retrieved from <https://www.chesno.org/post/3021/> [in Ukrainian].

16. Iablonskyi, V. M., Andriuchenko, T. V. & Bekeshkina, I. E. (2018). Hromadianske suspilstvo Ukrainy: suchasni praktyky ta vyklyky rozvytku: analitychna dopovid [Civil society of Ukraine: modern practices and challenges of development: analytical report]. Kyiv: NISD, 128 s. [in Ukrainian].